

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

РАНЕВИЧ О. Ю.,
аспірант кафедри соціального права
юридичного факультету
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 349.3

НОРМИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЗАСАДИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ, ТА ЇХ ПРАВОВА ПРИРОДА

У статті висвітлено правову природу норм, що визначають засади права соціального забезпечення України. Зокрема, досліджено джерело права, в якому містяться правила нормативного характеру, віднесено їх до певного виду норм права, а також встановлено вплив цих правил на формування і розвиток галузі права соціального забезпечення. Це, у свою чергу, дозволило зробити висновки про особливу правову природу таких норм, яка зумовлюється низкою юридичних явищ.

Ключові слова: конституційні норми, принципи права, засади соціального забезпечення, юридична природа, відносини соціального захисту.

В статье освещена правовая природа норм, определяющих принципы права социального обеспечения Украины. В частности, исследован источник права, в котором содержатся правила нормативного характера, отнесено их к определенному виду норм права, а также установлено влияние этих правил на формирование и развитие отрасли права социального обеспечения. Это, в свою очередь, позволило сделать выводы об особой правовой природе таких норм, которая обусловлена рядом юридических явлений.

Ключевые слова: конституционные нормы, принципы права, основы социального обеспечения, юридическая природа, отношения социальной защиты.

The article highlights the legal nature of the rules governing principles of social security law Ukraine. In particular, investigated source of law, which contains normative rules, referred them to a certain type of law, and established the impact of these rules on the formation and development of the field of social security law. This, in turn, allowed to draw conclusions about the special nature of the legal norms that predetermined number of legal phenomena.

Key words: constitutional norms, principles of law, principles of social security, legal nature, relationship of social protection.

Вступ. Юридичні норми, що визначають основи регулювання відносин соціального забезпечення, на сучасному етапі розвитку України як правової та соціальної держави мають своїм джерелом Конституцію нашої держави. Вони, власне, і є тим наріжним каменем, на якому вибудовується право соціального забезпечення як галузь вітчизняного права, що покликана гарантувати соціальний захист громадян і недопущення звуження змісту й обсягу їхніх прав та інтересів.

Постановка завдання. Метою цієї статті є виявлення правової природи тих норм, що становлять основи права соціального забезпечення, з'ясування їх значення у формуванні та розвитку цієї галузі права, а також встановлення місця і ролі таких норм у системі вітчизняного права та механізмі правового регулювання.

Результати дослідження. Як правило, юридична природа правових явищ, зокрема і норм права, визначається з огляду на їх належність до тієї чи іншої галузі права. З-поміж усієї багатоманітності правових норм, які формують цілісну систему права, саме належність відповідних норм до певних складників цієї системи – інститутів та галузей дає підстави з найбільшою вірогідністю визначити їхнє походження і місце розташування у системі права, а також здійснити ідентифікацію щодо тих суспільних відносин, які ними врегульовані.

Як і природу того чи іншого соціально-правового феномена, юридичну природу норм можна визначити шляхом окреслення їх основного змісту, завдяки якому забезпечується якісна визначеність і відмінність останніх від інших динамічних явищ. Природа ж відповідних юридичних інститутів ґрунтується на закономірностях тих соціальних процесів, які опосередковуються та оформлюються юридичними нормами [5].

Відомо, що з'ясування сутності державно-правових явищ та їх феноменів є головною функцією науки і здійснюється шляхом наукового пізнання. Інтерпретація цих явищ має своїм результатом саме встановлення їхньої сутності та особливих властивостей, що не можуть бути визначені без наукової діяльності, тобто не пізнаються у повсякденному житті.

Таким чином, правову природу норм, що визначають основи права соціального забезпечення України, можна встановити шляхом: 1) дослідження джерела права, у якому містяться правила нормативного характеру, його юридичної сили та значимості у системі законодавства; 2) їх віднесення до певного виду норм права з урахуванням національної класифікації; 3) встановлення впливу цих правил на формування і розвиток галузі права, забезпечення ними правової стабільності і визначеності; 4) з'ясування особливостей суспільних відносин та їх відображення у структурі норм права, які регулюють ці відносини.

Отже, якщо норми, які є основою права соціального забезпечення, закріплені у Конституції України як зовнішній формі вираження суверенної волі народу, то, вочевидь, такі норми за своєю юридичною природою належать до конституційного права. Однак важливо наголосити, що їхній регулятивний вплив у подальшому відбуватиметься саме у сфері суспільних відносин соціального захисту, зокрема, соціального забезпечення відповідних категорій громадян. А самі норми фактично відобразатимуться у галузевих нормах права соціального забезпечення та його джерелах. Тому, очевидно, існують підстави вважати, що конституційні за своєю природою норми набувають суттєво інших властивостей, а заодно й іншої правової природи. Отже, маємо яскравий приклад так званої інтерпретації та перетворення їх у норми-принципи, де останні стають основою (засадами), на яких вибудовуються правила (норми), спрямовані на регулювання конкретних суспільних відносин, що є предметом самостійної галузі права.

Дослідження Конституції України в аспекті її впливу на юридичну природу норм права соціального забезпечення надає змогу у системній цілісності відобразити ідеї, цінності та правові аспекти конституційних норм, які визначають основи регулювання відносин соціального забезпечення. Вони, власне, і зумовлюватимуться особливими юридичними властивостями комплексу конституційних норм, які з огляду на свою структурну належність є похідними від Основного Закону як цілісного нормативного акта.

Незаперечним вважається факт, що Конституція України є джерелом права соціального забезпечення, а сформований у ньому комплекс визначальних норм соціального захисту людини і громадянина та гарантій їх реалізації створюють умови для побудови досконалої галузі права, яка здатна забезпечувати нормальні умови суспільного життя і розвитку особи у випадках настання соціальних ризиків.

І навіть якщо виходити з того, що розуміння Конституції України залежно від поглядів науковців та правових шкіл, які вони наслідують, є різними, ні в кого не викликають сумнівів її універсальність, соціальні і формальні властивості, що зумовлюються найвищою юридичною силою та визначальним місцем у правовій системі Української держави.

Універсальність Основного Закону полягає у регламентації ним як загальнодержавних засад соціальної політики та організації системи соціального забезпечення, так і окресленні суб'єктів права соціального забезпечення, їхніх прав та обов'язків, видів соціального забезпечення, соціальних ризиків, гарантій здійснення права на соціальне забезпечення та джерел його фінансування.

Крім того, Конституція наділена як соціальними (встановлює статус людини та громадянина, проголошує основоположні права і свободи, закріплює гарантії реалізації та захисту цих прав), так і формальними властивостями (найвища юридична сила, основа галузевого законодавства, пряма дія її норм та їх пріоритет щодо чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, регламентація правового порядку у державі). А це, підкреслює універсальність та соціальну спрямованість Основного Закону, значимість конституційних цінностей, які забезпечують реалізацію основоположних прав і свобод людини, встановлюють її взаємодію із державою у сфері соціального захисту.

Останнім часом конституційні норми все більше набувають соціальної значимості, яка проявляється у їхньому впливі на сучасні суспільні відносини, динаміку процесів їхнього розвитку, а також на характер соціальних потреб і пріоритетів людини. Як результат, відбувається розширення соціальної функції держави, забезпечення нею найважливіших соціальних інтересів людини, що має на меті захист особи у разі настання соціальних ризиків.

Також характерною соціальною ознакою конституційних норм є регламентація ними відносин людини як члена суспільства та держави, організації публічної влади, встановлення взаємних прав та обов'язків обох сторін, їхньої відповідальності, що виявляються у конкретних правилах, яких з огляду на свій правовий статус кожна зі сторін зобов'язана дотримуватись.

З-поміж формальних властивостей Конституції вирізняють те, що вона є Основним Законом України. Традиційно у науці під законом розуміють нормативно-правовий акт органу законодавчої влади або народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, ухвалюється в особливому порядку та має вищу юридичну силу.

Конституція як нормативно-правовий акт містить норми права, які за своєю юридичною природою є специфічними порівняно з іншими нормами та мають особливі юридичні властивості. Ці норми, як уже зазначалося, є своєрідними засадами, що визначають основи регулювання відносин соціального забезпечення України, тобто постають формою зовнішнього вираження та закріплення останніх. При цьому конституційні засади права соціального забезпечення можуть бути закріплені в одній або декількох конституційних нормах.

Зокрема, шляхом дослідження формальних властивостей Конституції можна з'ясувати правову природу її норм, що визначають засади права соціального забезпечення. Як встановлено вище, таку природу можна дослідити за допомогою віднесення її норм до певного виду класифікації норм права з урахуванням особливостей національної правової системи.

Правова природа конституційних норм насправді є неоднозначною, адже зумовлюється їхнім специфічним призначенням та метою у механізмі правового регулювання. Наприклад, конституційна норма, що проголошує Україну соціальною державою (стаття 1 Конституції України), постає щодо держави як норма-завдання, згідно з якою остання повинна здійснювати соціальну політику та розвиватись у руслі соціальної орієнтації. Водночас така норма матиме для права соціального забезпечення значення норми-принципа. Вона повинна враховуватись під час створення нових норм права соціального забезпечення, внесення змін до чинних правил та скасування тих, що не відповідають стану сучасних відносин соціального забезпечення.

Цікаво, що для деяких конституційних норм, які визначають основи регулювання відносин соціального забезпечення, властивою теж є подвійна правова природа. Зокрема, конституційні норми, які закріплюють засади права соціального забезпечення та слугують правовою підставою для формування і розвитку однойменної галузі права, а також визначають основи правового регулювання відносин соціального забезпечення.

Тому з огляду на багатоманітну природу конституційних норм, вони будуть засадами права соціального забезпечення як галузі права, тобто матимуть правову природу конституцій-

них норм-принципів. Ця позиція підтримується у науці, що узгоджується із думкою про те, що засади права, які діють у правовій системі, обов'язково повинні бути закріплені в нормах права, зокрема, законодавець може формулювати засади у вигляді окремих норм права, коли поряд із закріпленням правила поведінки норми виражають засади права [1, с. 43].

Іншими словами, закріплене конституційною нормою правило поведінки набуває якісно іншого характеру, що залежить від сфери його правового регулювання. Так, якщо конституційна норма діє у сфері соціального захисту, то вона є засадничою у співвідношенні з галузевими нормами.

Закріплення у Конституції України засад права соціального забезпечення, як правильно зауважив Р.І. Кондратьєв, зумовлюється тим, що основи, які не закріплені в нормах права, не можуть вважатися принципами (засадами) права. Вони, на його думку, є лише ідеями правосвідомості, науковими висновками, а не принципами права. Принципи визначають зміст кожного з інститутів права і його норм. Невід'ємною ознакою принципів є їх точне формулювання і нормативне закріплення у чинному законодавстві [3, с. 44].

При цьому правознавці під засадами права розуміють основні керівні ідеї, які закріплені в нормах або виводяться із них і є такими, що характеризують зміст права й напрями його подальшого розвитку [6, с. 43].

Співвідношення норми права і засад права розглядається крізь призму форми зовнішнього вираження та закріплення останніх у нормі права. У зв'язку з цим засади права можуть бути закріплені в одній або кількох нормах права. Конституційні норми, що закріплюють ці засади, за своєю правовою природою є нормами-принципами, оскільки поряд із правовим регулюванням суспільних відносин вони містять засади галузі права соціального забезпечення, встановлюють її мету та завдання.

Окрім того, конституційні засади права соціального забезпечення можуть бути виведені із змісту різних конкретних норм, тобто вони є різновидом норм права, на які поширюються усі їхні характеристики, а спеціальною ознакою, на основі якої вони виокремлюються в самостійний різновид правових норм, є їхній вихідний, первісний, установчий характер, вища ієрархічність, високий ступінь абстрактності, особлива імперативність, універсальний характер [2, с. 18].

Таким чином, засади права соціального забезпечення, на основі яких вибудовуються норми цієї галузі, знайшли своє закріплення у нормах Конституції України. Ці засади слугують орієнтирами побудови ефективної системи права, яка покликана задовольняти потреби людини і громадянина у сфері соціального захисту та створювати реальні умови соціального забезпечення кожного, хто зазнав негативних обставин життєвого характеру.

Конституційним засадам права соціального забезпечення властиві такі риси: вони закріплені у Конституції України; виражені через конституційні норми-принципи; наділені найвищою юридичною силою у системі законодавства; здійснюють вплив на формування і розвиток галузі права соціального забезпечення, гарантують її стабільність та правову визначеність; окреслюють коло суспільних відносин, що виникають у сфері соціального забезпечення людини і громадянина, визначають предмет правового регулювання.

Із-поміж характерних особливостей конституційних засад права соціального забезпечення варто відзначити такі:

- 1) вони є основними положеннями, які отримали легітимний дозвіл на вираження основ соціального забезпечення, що сформувались унаслідок укорінення у суспільстві цінностей, уявлень та переконань, соціальної справедливості, розумності і гідності;
- 2) мають більш стабільний характер порівняно із загальними нормами права соціального забезпечення, відображають соціальні потреби суспільства, які протягом тривалого часу трансформуються та переосмислюються;
- 3) є системоутворюючим елементом права соціального забезпечення як самостійної галузі права;
- 4) їх формування відбувається під безпосереднім впливом суспільних відносин, соціальних потреб та інтересів людини, що має наслідком тісну взаємодію та взаємозв'язок останніх із розвитком соціальних цінностей цих відносин.

Ще однією важливою ознакою, що окреслює правову природу норм, які визначають основи регулювання відносин соціального забезпечення, вважається вплив цих правил на формування та розвиток галузі права, забезпечення ними правової стабільності і визначеності суспільних відносин, а також відображення особливостей таких відносин у структурі норм права, що їх регулюють.

Безперечно, Конституція України як головне джерело національної правової системи є базою поточного законодавства [4, с. 22]. І цілком закономірно, що вона постає джерелом права соціального забезпечення як галузі права. А тому на основі цих засад відбувається законотворчий процес у сфері соціального забезпечення, який полягає у створенні нових, зміні наявних та скасуванні застарілих норм права соціального забезпечення. Він повинен базуватись на конституційних засадах соціального забезпечення та відповідати меті і завданням регулювання відповідних суспільних відносин. Конституційні засади застосовуються до законодавчого процесу, трансформуються і отримують подальший розвиток, що породжує нові норми права соціального забезпечення, зміну або скасування чинних.

Правова природа конституційних засад у сфері соціального забезпечення людини і громадянина простежується також в особливостях суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання. Це зумовлюється тим, що конституційним нормам права соціального забезпечення властиві регулятивні властивості.

Вони, зокрема, містять вихідні положення загальнообов'язкового характеру, що створюють юридичні наслідки для суб'єктів суспільних відносин, а їх закріплення у нормах права наділяє такі засади регулятивними властивостями та здатністю впливати на поведінку учасників суспільних відносин. Тому вони є самостійним засобом правового регулювання суспільних відносин, визначають уповомочених суб'єктів у сфері соціального забезпечення, їхні взаємні права та обов'язки, а також об'єкти правовідносин соціального забезпечення (наприклад, об'єкти правовідносин пенсійного забезпечення, соціально-страхових правовідносин тощо).

У зв'язку з цим предметом правового регулювання конституційних засад є найбільш важливі суспільні відносини у сфері соціального забезпечення людини і громадянина. На їх підставі також виникають правовідносини щодо соціального забезпечення.

Висновки. У підсумку необхідно зазначити, що правова природа конституційних норм, що визначають основи регулювання відносин соціального забезпечення в Україні, виражається через їхні особливі юридичні властивості. Ця природа зумовлюється тим, що вони на конституційному рівні закріплюють засади права соціального забезпечення, а також слугують орієнтиром побудови цієї галузі права та основою регулювання відносин соціального захисту людини і громадянина.

Конституційні норми, що містять засади права соціального забезпечення, зокрема, проголошують загальнодержавні основи соціальної політики та організації системи соціального забезпечення, визначають зміст і структуру формування і розвитку галузі права соціального забезпечення, окреслюють її суб'єктів, встановлюють їхні права та обов'язки, види соціального забезпечення, соціальні ризики, а також гарантії здійснення права на соціальне забезпечення, джерела його фінансування. При цьому керівна роль конституційних норм права соціального забезпечення простежується як у системі права України, так і в механізмі правового регулювання. У зв'язку з цим конституційні норми здійснюють вплив на галузь права соціального забезпечення, гарантують її стабільність та правову визначеність.

Список використаних джерел:

1. Бахновська І.П. Питання співвідношення принципів і норм права та їх місця у механізмі правового регулювання / І.П. Бахновська // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 43–47.
2. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методичні питання): дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01; 12.00.02 / А.М. Колодій. – К., 1999. – 38 с.
3. Кондратьєв Р. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин / Р. Кондратьєв, О. Гернего // Право України. – 2000. – № 2. – С. 43–45.

4. Рішення Конституційного Суду № 3-рп/2002 від 12.02.2002 р. // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 1. – С. 103.

5. Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/99 від 03.06.1999 р. (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>.

6. Трудове право України : [підруч.] / за ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої. – К. : Знання ; КОО, 2001. – 564 с.

